

19. Kuhu läheb Eesti majandus?

19.1. Eesti asub majandusreformide ajajärgus

Üleminek ühelt majandussüsteemilt teisele nõuab põhjalikke muutusi kogu ühiskonnas ja eelkõige majanduses eneses. Vältimatu on teatud tagasilööök – majanduslik langus, mis on seotud majanduslike struktuuride ja tootmise enese ümberkorraldusega, vanade turgude kaotusega ning uute leidmisega, muutustega suhtumises töösse ja töötajatesse jne.

1990. aastate alguse reformid Eestis on suunatud mitmete fundamentaalsete majandusprobleemide lahendamisele. Väga oluline on läbi viia omandireform.

Omandireform

Igas ühiskonnas ja eriti majanduse valdkonnas on tähtsamaid suhete komplekse omandisuhted. Enamiku äärmusvasakpoolsete võimuvahetuste üks esmaseid aktsioone on olnud eraomanduse ja eraomanike kaotamine.¹ **Tegelik võim ühiskonnas kuulub sellele, kelle käes on omandi põhiosa.** Seetõttu on võimuküsimus osutunud alati eelkõige küsimuseks omandist.

Eestis on omand käest kätte käinud mitmeid kordi. Eesti talupere poolt mitme põlvkonna jooksul loodu, aga ka tärkava linnakodanlase suurem vara oli sageli peamine põhjus selle omaniku represseerimiseks ja vara võõrandamiseks nõukogude võimu poolt. Siit tulenevalt oli ja on ka taasiseseisvunud Eesti riigi esmaülesanne kujundada uus omanikering ja võimaluse korral hüvitada tekitatud kahju. Seejuures ei saa aga lubada uue ülekohtu teket nende suhtes, kes heauskselt on osutunud varem võõrandatud vara valdajateks-kasutajateks. Seetõttu on vaja tagada sotsiaalne turvalisus nendele peredele juhul, kui omand tagastatakse endistele omanikele või nende järeltulijatele. Eriti puudutab see elamispiinnaga seotud tagastamisi.

Omandireformi põhieesmärgid Eestis on:

- 1) heastada omandiõiguse rikkumisega tehtud ülekohtus,
- 2) ümber korraldada omandisuhted omandi puutumatus ja vaba ettevõtluse tagamiseks,
- 3) luua eeldused turumajandusele üleminekuks.

Eesti Vabariigi põhiseadus sätestab, et "igäühe omand on puutumatu ja võrdselt kaitstud..... Igäühel on õigus enda omandit vabalt vallata, kasutada ja käsutada".

Vastavalt omandireformi aluste seadusele tagastatakse omandireformi käigus ebaseaduslikuks tunnistatud normatiivaktide alusel natsionaliseeritud vara (**denatsionaliseerimine**), samuti kollektiviseerimisel ühistatud vara (**dekollektiviseerimine**) ning õigusvastaste repressioonidega või muul omaniku õigusi rikkuval viisil võõrandatud vara.

Vara omandivormi muudetakse reformi käigus järgmiselt:

- 1) riigi omanduses olev vara antakse tasuta kohalikele omavalitsustele munitsipaalomandusse (**vara munitsipaliseerimine**);
- 2) riigi omanduses olev või munitsipaalomandusse antud vara antakse tasu eest või tasuta eraomandusse (**vara erastamine**);

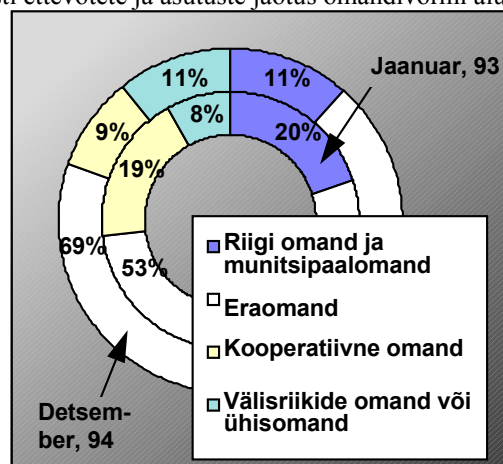
¹ Kommunistide terminoloogias tähendas see *eksproprieerimist*.

3) varem riigi poolt kooperatiivsetele, riiklik-kooperatiivsetele ja ühiskondlikele organisatsioonidele tasuta üle antud vara tagastatakse Eesti Vabariigile (**vara taasriigistamine**).

Omandireformi aluste seadus näeb erastamise peamise viisina vara müüki raha ning õigusvastaselt võõrandatud vara kompenseerimisel välja antud väärtpaberite ja rahvakapitali obligatsioonide eest.

1994. aasta lõpuks oli Eestis erastatud peaaegu kogu teenindus, kaubandus ja toitlustussfäär. Tunduvalt keerulisem on olnud suurettevõtete privatiseerimine, millel on määrav tähtsus kogu Eesti majanduse arengul. 1991.-1993. aasta jooksul õnnestus sõlmida vaid 61 erastamislepingut koguväärtusega 380 miljonit krooni, 1994. aastal aga 204 ostu-müügilepingut kokku 1209 miljoni krooni väärtuses. 1994. aastal alustati ka ettevõtete aktsiate avalikku müümist: 49 protsenti Tallinna Kaubamaja AS aktsiaid lasti müüki. Eesti ettevõtete ja asutuste omandivormis toimunud muudatusi kahel aastal kajastab joonis 19.1.

Joonis 19.1. Eesti ettevõtete ja asutuste jaotus omandivormi alusel 1993–1994, %

ESA andmed

Erastamise peamiseks eesmärgiks pole ainult omandivormi muutmine, vaid eelkõige ettevõtete arengu kindlustamine ja nende konkurentsivõime tõstmine. Selleks on Erastamisagentuur püüdnud pakkumiste käigus leida nõndanimetatud tuumikinvesteeri, kes on suuteline juhtima ettevõtet, garanteerima investeeringud, turud, läbi viima ettevõtte ümberstruktureerimise. Kuna eelkõige kohalike ettevõtjate rahalised võimalused on piiratud, on ettevõtteid müüüdud ka järelmaksu teel, kusjuures veerand müügihinnast tasutakse kohe ja ülejäänud osa 10 aasta jooksul.

Märksa komplitseeritumaks on osutunud põllumajandus- ja maareformi elluviimine. **Maareform** seab eesmärgiks kujundada riiklikul maaomandil rajanevad suhted ümber peamiselt maa eraomandil põhinevateks suheteks, lähtudes endiste omanike õiguste järjepidevusest ja praeguste maakasutajate seadusega kaitstud huvidest. Vastavalt maareformi seadusele tagastatakse, asendatakse või kompenseeritakse maareformi käigus endistele omanikele või nende õigusjärglastele õigusvastaselt võõrandatud maa, antakse tasu eest või tasuta maa era- ja munitsipaalomandusse ning määratakse kindlaks riigi omandusse jäetav maa. Kahjuks on maareform ülemäära veninud ja ei ole ette näha selle kiiret lõpuleviimist lähiaastatel. Põhjuseks on eelkõige maareformi õigustatud subjektide (s.o. isikute ja organisatsioonide, kelle maa õigusvastaselt võõrandati, või nende järeltulijate), väga lai ring, samuti taotlus tagastada maa võimalikult endistes piirides, mis nõuab aega ja on väga kulukas. Tagajärjeks on maa kui kinnisvara aktiivsest majanduskäibest pikkadeks aastateks väljalangemine, mis pidurdab investeeringuid, maa ja teiste varade efektiivset kasutamist. See raskendab üldse majandusreformide elluviimist tunduvalt.

Põllumajandusreform reguleeris ühistatud vara tagastamist ja kompenseerimist põllumajanduses ning ühismajandite reorganiseerimist või likvideerimist. Nähti ette üleminek põhiliselt talumajapidamisele ja muule eraomandusel rajanevale ettevõtlusele. Tegelikult tassiti ühismajandite vara valdavalt laiali, ilma, et suur osa sellest oleks leidnud aktiivset kasutamist

tootmise arendamiseks. Kuigi talumajapidamiste arv suurenes 607-lt 1990. aasta algul 7057-ni 1995. aasta märtsiks, elas neis Statistikaameti majapidamisarvestuse alusel kokku vaid 19 100 inimest ehk 4,3 protsenti maaelanikkonnast. Nende osa põllumajanduslikus kaubatoodangus on tühine. Kohaliku toodangu meie toidulauale annavad valdavalt endiste ühismajandite alusel loodud ja eraalgatusel põhinevad ühistud ehk ühistegevuslikud põllumajandustootjate organisatsioonid.

Maal ja põllumajanduses toimunud suurte muutuste tagajärjel on pingeliseks muutunud maainimeste tööhõive. Statistikaameti andmeil oli 1994. aastal maal ligi 52 000 tööealist inimest, kellel polnud kindlat tööd ja kes polnud hõivatud ka õppimisega. Mitmete maapiirkondade tulevik on muutunud perspektiivituks, sest napib ettevõtlikke inimesi, krediitvõimalusi, investeeringuid. Paljud maainimesed otsivad tööd linnas või mujal väljaspool oma elukohta asuvas ettevõttes. Vabade korterite puudumine ja kallid üürid ning kommunaalteenused piiravad ka ümberasumist linnadesse, lähemale töökohtadele.

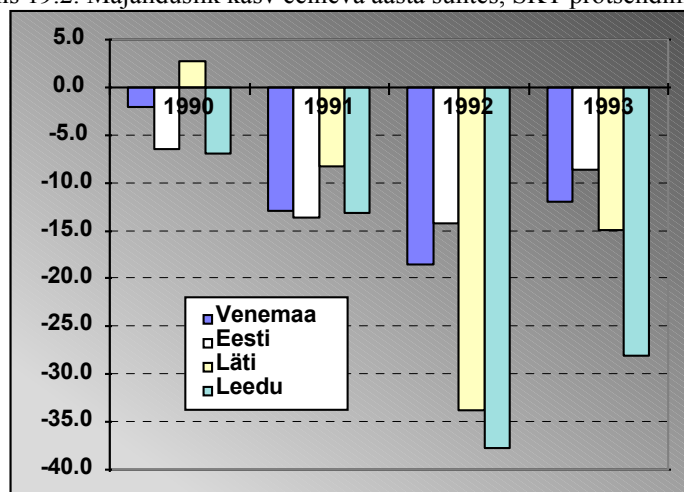
Omandireformi kokkuvõtteks võib öelda, et seda valutult läbi viia pole õnnestunud üheski endises käsumajandusriigis. Põhimõtteliselt on omandireformi läbiviimiseks kaks erinevat teed. Esimene on vara kiire müük neile, kellel on selleks piisavalt raha. Väidetavalt on niiviisi tagatud majanduse kiireim ja efektiivseim ümberkorraldamine, sest omand satub nende kätte, kes oskavad sellega ümber käia. Teine tee, mida Eestis nimetatakse *restitutsiooniks*, tähendab erastamisel eelkõige endiste omanike õiguste taastamist ja kahjude hüvitamist. Kolmanda võimaliku teena, mis küll selgekujuliselt pole esile tõusnud, on mainitud erastamist Eestimaa ja eesti rahvuse säilimise ja arendamise huve arvestades, võttes erastamise aluseks eelkõige kõlbelised ja eetilised kaalutlused.

Võimalikud vastuargumendid mainitud teedele on lühidalt järgmised: 1. Vara müük neile, kellel praegu on raha, teeb ilmselt liiga endistele omanikele; seda enam, et sageli pole selge erastamiseks kasutatava raha päritolu. 2. Restitutsiooni tee heastab küll ajaloolise ebaõigluse, kuid see võtab kauem aega ja endiste omanike ring ei pruugi olla samal ajal ka kõige ettevõtlikum. Sellega venib majandusreform tervikuna. 3. Kolmanda tee kriitika lähtub tõsiasjast, et rahvuslike prioriteetide määramine, veel enam nende alusel majanduse ümberkorraldamine, võib takerduda lõpututes vaidlustes õigete kriteeriumide üle.

Omandi- ja maareform võivad kujuneda pikaks protsessiks seoses sellega, et läbi tuleb vaadata üle 200 000 õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise või kompenseerimise avalduse ning koostada vastava vara registrid. See pidurdab oluliselt uusettevõtluse arengut, investeeringute tegemist ning maa ja muu vara kiiret käibelevõtmist.

19.2. Majanduslikust langusest väljumine

Ühest majandussüsteemist teise üleminek, mis oli seotud Eesti majanduse restruktureerumisega ning kohandumisega uutele, turumajanduslikele tingimustele, tõi paratamatult kaasa tootmise languse. Majanduslik langus on olnud möödapääsmatuks paratamatuseks kõigile nn. post-sotsialistlikele ehk üleminekumajandustele (vt. joonis 19.2).

Joonis 19.2. Majanduslik kasv eelneva aasta suhtes, SKT protsendimuutus²

Reformieelsele Eesti majandusele oli iseloomulik avatus: toodangu sisse- ja väljaveo suhe sisemajanduse kogutoodangusse moodustas meil 64 protsenti (Euroopa Ühenduse maades näiteks 23 protsenti). Peaaegu kogu kaubavahetus toimus teiste tollaste NSV Liidu vabariikidega. Veel 1991. aastal andsid Eesti väliskaubanduses nn. rublatsooni riigid (liiduvabariigid) 85 protsenti impordist ja 95 protsenti ekspordist. Aastakümnete jooksul väljakujunenud majandussidemete katkemine avaldus kohe majanduse dünaamikas. Tootmist mõjutasid ka kütuse- ja toormehindade mitmekümnekordne kallinemine (hindade tõus maailmaturu tasemele), siseturu ahenemine elanike ostujõu väiksusest tingituna, investeerimisaktiivsuse langus, endiste liidulise alluvusega suurettevõtete kokkuvarisemine, pangaarvelduste korraldamatus rahareformieelsel perioodil ja paljud muud tegurid.

Ülemineku tõttu uutele hinnaproportsioonidele ja -tasemele, uuele rahasüsteemile, samuti üldise majanduse ümberkorraldamisega seoses on raske tuua andmeid majanduse juurdekasvu-kahanemise tegeliku ulatuse kohta. Statistikaamet on nüüd uueks baasaastaks võtnud 1993. aasta, mil esmakordselt kogu aasta jooksul arveldamine käis Eesti kroonides. 1991. ja 1992. aasta majandusliku languse ulatuseks on püsivhindades hinnatud vastavalt 9-10 ja 14-15 protsenti. Sisemajanduse kogutoodangu (SKT) ehk toodetud lisandväärtuse (uue väärtuse) suuruseks jooksvates hindades (turuhindades) on Statistikaamet arvanud 1992. aastal 13 054 miljonit krooni, 1993. aastal 21 918 miljonit krooni. Püsivhindades oli 1993. aastal siiski sisemajanduse kogutoodangu langus 8,6 protsendi ulatuses, mis oli põhiliselt tingitud endiste liidulise alluvusega suurettevõtete ümberprofileerimisest. 1994. aasta 9 kuuga toodeti Eestis sisemajanduse kogutoodangut turuhindades 21 411 miljoni krooni ulatuses, mis võrreldes eelmise aasta sama perioodiga oli püsivhindades 3,3 protsenti vähem.

Statistikaamet arvestab toodangut laekunud aruannete alusel. Samas on teada, et suur osa majandusest on nn. *varimajandus*, kus toodangu mahtu, tulusid jm. ametlikult ei registreerita. Seetõttu kasutavad Eesti Pank ja mõned rahvusvahelised organisatsioonid (IMF, Maailmapank jt.) oma arvestustes lisaks ka kaudseid teid majanduse tegeliku mahu dünaamika hindamiseks. Nii on Eesti Pank spetsiaalse majanduse kasvu indeksi alusel tulude ja tarbimise meetodit kasutades juba 1993. aastal hinnanud majanduskasvuks püsivhindades 3 protsenti. Rahvusvaheline Valuutafond on hinnanud nimetatud makromajanduse näitajaks 1993. aastal -2,1 protsenti ja 1994. aasta reaalkasvuks 6 protsenti.

Kui võtame aluseks USA dollari keskmise vahetuskursi, siis toodeti meil 1993. aastal SKT-t vaid 1095 dollari eest ühe elaniku kohta. Samas on teada, et hinnad Eesti siseturul erinevad oluliselt nn. maailmaturu hindadest, millega põhiliselt arveldatakse arenenud riikides. Seetõttu kasutatakse ka **ostuvõime pariteetide võrdlusel rajanevat SKT arvestuse meetodit**³, mis näitab seda, mitu korda on siseturu hinnad antud riigis keskmiselt madalamad või kõrgemad taustsüsteemiks

² Allikas: *Economic Survey of Europe in 1993-1994*. United Nations. N.Y., Geneva, 1994, p. 52.

³ Lähemalt vaadeldakse ostuvõime pariteeti "Raha ja panganduse" peatüki inflatsiooni-osas.

võetud riigi või maailma keskmiste turuhindadega võrreldes (vt. tabel 19.1). Nii näiteks toodeti meil Maailmapanga andmeil (Eesti krooni ostupariteedile tuginedes) 1992. aastal 6320 USA dollari ja 1993. aastal 6860 dollari eest rahva kogutoodangut (RKT) ühe elaniku kohta.⁴ Et hinnatasemed kõnealuste näitajate arvestamisel on erinevad, siis ei saa neid arve kasutada RKT dünaamika iseloomustajatena. Küll aga näitavad nad teatud suundi. Ida-Euroopa riikidest oli Eestist suurem RKT näitaja ühe elaniku kohta vaid Tšehhi Vabariigis – 7700 USA dollarit 1993. aastal, ning ilmselt ka Sloveenias, mille kohta andmed puuduvad. Kõrgeima RKT näitajaga riigiks oli 1993. aastal Luksemburg 29 510 dollariga, järgnesid USA 24 750 ning Šveits 23 620 dollariga ühe elaniku kohta (kõik RKT näitajad ostuvõime pariteedi alusel). Soomes oli see näit 15 230 dollarit ning Rootsis 17 560 dollarit. Seega on meie majanduse arengutaseme ja sellest tulenevalt ka elatustaseme mahajäämus veel suur.

Tabel 19.1. Üleminekuriikide makromajanduslikud näitajad, RKT ühe elaniku kohta⁵

	RKT, USD		RKT OVP alusel, USD		Erasektori osa RKT-s, %
	1992	1993	1992	1993	1994
1. Albaania	623	340	50
2. Armeenia	870	660	2500	2080	40
3. Azerbaidžaan	880	730	2650	2230	20
4. Eesti	3170	3040	6320	6860	55
5. Gruusia	1020	560	2470	1410	20
6. Kasahhi	1880	1540	4780	3770	20
7. Kirgiisia	1020	830	2820	2420	30
8. Läti	2610	2030	4690	5170	55
9. Leedu	1710	1310	3710	3160	50
10. Moldova	1450	1180	3870	3210	20
11. Tadžiki	600	470	2000	1430	15
12. Turkmeenia	1380	...	3950	...	15
13. Ukraina	2360	1910	5010	4030	30
14. Usbekistan	1000	960	2600	2580	20
15. Valgevene	3210	2840	6840	6360	15
16. Venemaa	2820	2350	6220	5240	50
1. Bulgaaria	1410	1160	5130	3730	40
2. Poola	1950	2270	4880	5010	55
3. Rumeenia	1170	1120	2750	2910	35
4. Slovakkia	2040	1900	5620	6450	55
5. Sloveenia	6700	6310	30
6. Tšehhi	2590	2730	7160	7700	65
7. Ungari	3190	3330	5740	6260	55

Sõltumata sellest, millist arvutusmeetodit kasutatakse, on selge, et suurim üleminekuajavahemik majanduskriisi Eestis on ületatud. Majandus tervikuna on kohandunud uute tingimustega ning suudab uuel kvalitatiivsel tasemel ennast laiendatult taastoota.

Majanduse struktuuris on toimunud suured nihked. Tegevusalade kaupa on suurimaks sisemajanduse kogutoodangu allikaks kaubandus 17,1 protsendiga, järgnevad töötlev tööstus 16,6 ning põllumajandus, jahindus ja metsamajandus 8,6 protsendiga (1994. aasta 9 kuu andmeil). Oluliselt on tõusnud ka teenuste sektori osatähtsus SKT-s, kus lisaks kaubandusele toodavad transport, laomajandus ja side 9,9 protsenti SKT-st, haridus ja samuti kinnisvara, üüri- ja äriteenindus mõlemad 4,7 protsenti, jne.

⁴ Kui **sisemajanduse kogutoodang** (SKT) iseloomustab teatud perioodi jooksul antud riigi territooriumil loodud lisandväärtust, s.t. kogutoodangut turuhindades miinus vahetarbimine, siis **rahvuslik kogutoodang** (RKT) iseloomustab antud riigi kodanike ja nende ettevõtete poolt loodud lisandväärtust sõltumata tootjariigist. Reeglina ei ole erinevused nendes näitajates suured.

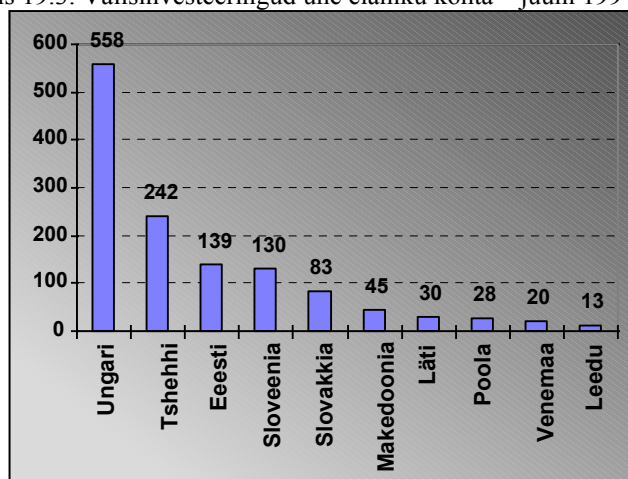
⁵ Allikas: *Economic Survey of Europe in 1993-1994. United Nations. N.Y., Geneva, 1994, p. 52.*

Millised arengutendentsid iseloomustavad Eesti majandust täna ja tulevikus? Positiivseks tendentsiks on **investeeringute** (sealhulgas ka välisinvesteeringute) kasv Eesti majandusse. Sellega luuakse alus majanduse tõusuks ning uute töökohtade tekkeks. 1994. aastal investeeriti Eesti majandusse 3,5 miljardit krooni. Sisemajanduse kogutoodangu struktuuris iseloomustab seda kapitali kogumahutuse suurenemine põhivarasse, mille osatähtsus on kasvanud 21,1 protsendilt 1992. aastal 26,2 protsendile 1994. aasta 9 kuuga. Võrdluseks: 1989. aastal, seega enne reforme, oli see näit 28,8 protsenti. Liiasi oli siis suur osa eelkõige eelarvelisi investeeringuid ebaefektiivsed, näiteks olid need suunatud lõpuni ehitamata jäänud rajatistesse, vähetootlikesse tootmisobjektidesse jm.

Pilt 41. Väikestel Eesti kütusefirmadel on raske konkureerida välismaiste suurtootjatega – Meelis Lokk (V)

Eesti majandust iseloomustab soodsast küljest **välisinvesteeringute** suhteliselt suur osatähtsus ja maht, mis näitab meie riigi kõrget prestiiži väliskapitali silmis, head geograafilist asendit, arenevat turgu. Koos Tšehhi, Sloveenia, Ungari ja Poolaga oleme suutnud rohkem kaasata teiste riikide ettevõtteid ja nende vahendeid majanduse ülesehitamisse (vt. joonis 19.3). Näiteks 1994. aastal tegid välisinvesteeringud kapitalimahutusi 1749 Eesti ettevõttesse kokku 1,5 miljardi krooni ulatuses. Eesti peamisteks eelisteks on tööjõu kvaliteedi ja hinna soodne suhe võrreldes Euroopa Liidu riikidega, uute ja väga suurte turgude lähedus (eelkõige idas). Eesti muutis välisinvestoritele ligiõmbavamaks ka Vene väe lõplik väljaviimine.

Joonis 19.3. Välisinvesteeringud ühe elaniku kohta – juuni 1994, USD

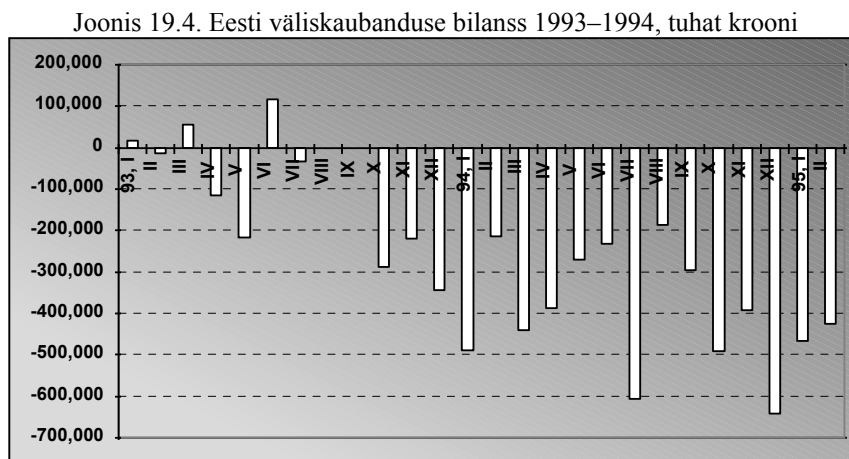
Financial Times'i andmetel

Eesti ettevõtted on suutnud edukalt leida endale uusi turge eelkõige läänes, kus hinnatase pakutava kauba ja teenuste eest on kõrgem kui siseturul. Väliskaubandus on üks kiiremini arenenud tegevusvaldkondi üleminekuperioodil. Endiste rublatsooni riikide nõudluse langust oleme suutnud asendada lääneriikide väga nõudlike turgudega, kuigi Venemaa on endiselt jäänud üheks meie peamiseks kaubanduspartneriks. Eesti välismaajandustegevust - nii väliskaubandust kui ka välisinvesteeringuid soodustavaks teguriks on Euroopa Liidu ja Eesti vahelise vabakaubanduslepingu sõlmimine. Eesti teeb ettevalmistusi ka Ülemaailmse Kaubandusorganisatsiooni liikmeks astumiseks, mis samuti võimaldab kõrvaldada kaubandustõkkeid riikide vahel ning laiendada turgu meie toodetele.

Eesti **väliskaubandusele** on iseloomulik geograafia laienemine: üha enam tuleb juurde uusi kaubanduspartnereid. Kogu kaubavahetuse käibest on suurima osatähtsusega põllumajandussaadused ja toiduainetetööstuse tooted (15,9 protsenti üldkäibest 1994. aastal), iseloomustades meie majanduse spetsialiseerumist. Järgmisel kohal on masinad ja seadmed (14,9

protsenti). Viimaste suhteliselt kõrge imporditase (4,2 miljardit krooni 1994. aastal) näitab vajadust Eesti majandus tehniliselt ümber korraldada, et kaasa lüüa rahvusvahelises konkurents ning sammu pidada tarbija nõudmiste kasvuga.

Ebasoodsaks tendentsiks on aga suurenenud **väliskaubanduse defitsiit** ehk negatiivne ekspordi–impordi saldo (vt. joonis 19.4), s.o. impordi ülekaal ekspordist, mis muuhulgas mõjutab riigi maksebilansi, raskendab tulevikus välisvõla teenindamist (rohkem vahendeid viiakse riigist välja, kui tuleb sisse), tähendab ka tööpuuduse sisulist eksportimist Eestisse, sest välistootjad leiavad meilt suurema mahuga turu, kui meie suudame avada väljaspool Eestit. Alates 1995. aasta algusest ületab ka põllumajandustoodete väliskaubanduse bilansis import esmakordselt ekspordi, s.t. toome toiduaineid rohkem sisse, kui suudame välja müüa.

ESA andmed

Pärast mitmeid pangakrahhe on oluliselt edasi arenenud ja stabiliseerunud Eesti **pangandus**. Tugevneb konkurents pangandusturul. Majandusele on oluline see, et kroonilaenude intress langes 1995. aasta alguseks keskmiselt alla 20 protsendi, sealjuures pikaajaliste laenude (üle 5 aasta) intress moodustas vaid 13 protsenti. See võimaldab laiendada laenuvõtjate ringi. Samuti on oluline see, et intressimäärad on tunduvalt alla hinnaindeksi, mis teeb laenamise kasulikuks ja laenu tagasimaksmise reaalkaasutamisega odavamaks.

Lähiaastatel mõjutab Eesti majandust ka maailmamajanduses alanud tõus, mis loob eeldusi väliskaubanduse intensiivistumiseks. Et kasvu finantseerimiseks Eestis siseressursse napib, siis on kaupade ja teenuste eksport ning välisinvesteeringud olulisteks kasvu edendajateks. Ka nn. idaturgude turunišš on meil veel täies ulatuses kasutamata, sealhulgas Kesk-Euroopa üleminekuriikides, kellega meil varem olid tihedad sidemed. Meil on palju kasutamata tootmisvõimsusi ning kiirem tootlikkuse kasv võrreldes arenenud riikidega. Majandussüsteemi vahetusest tekkinud kasvuimpulss soodustab samuti oluliselt edasiminekut.

Need ja mitmed teised tegurid on loonud Eesti majanduspotentsiaali avamiseks soodsad tingimused.

19.3. Eesti majanduse arenguperspektiivid

Edasi vaatleme, millised on ootused majandussituatsiooni muutumiseks lähitulevikus.

Eesti juhtivas majandusharus **tööstuses** tervikuna on langus peatunud. Seda on soodustanud ka erastamisprotsesside kiirenemine. Nii loodi 1994. aastal töötlevas tööstuses ligi tuhat uusettevõtet ja nende juurdetulek jätkub. On toimunud

muudatud toodangu nomenklatuuris ja kvaliteedis. Ettevõtted on põhiliselt omavahendite arvelt teinud suuri investeeringuid ja leidnud uusi turge. Kasvanud on tööstusettevõtete kasum ja rentaablus. Enam kui 2/5 tööstustoodangust läheb ekspordile.

Eesti tööstuse traditsioonilistest harudest on perspektiivsemad kohalikul toormel baseeruvad **metsa-, puidu-, tselluloosi- ja paberitööstus**. Oluline on puidu väljaveo asemel arendada metsa töötlevat tööstust, et tõsta kõrgema töötlusastmega ja suurema lisandväärtusega lõpptoodangu osakaalu. Ekspordil käibes on puit ja puidust tooted tõusnud kolmandaks toodanguliigiks ning moodustavad sellest käibest kümnendiku. Lähiaastateks on kavandatud raiemahuks 2,5–3 miljonit tihumeetrit puitu aastas.

Märgatavalt on elavnunud saetööstus. Tööd on alustanud mitu uut saematerjali tootmise kompleksi. Kasvutendentsi näitavad mööbli, vineeri, puitlaastplaatide jm. tootmine. Oluline on leida vahendid Kehra Tselluloosi- ja Paberikombinaadi taas töölerakendamiseks. AS Kohila Paberivabrik ja AS Tallinna Paber teevad ettevalmistustöid paberi tootmise taasalustamiseks.

Eesti mööblitööstusel on head väljavaated eriti välisurul, sest kohaliku ostjaskonna rahakott on piiratud. Hästi läheb eelkõige nendel ettevõtetel, kus on võetud suund täispuidust mööbli tootmisele, nagu Tarmeko, Wermo jt. Ekspordiks läheb 3/5 Eesti mööblit. Hea kvaliteediga on "Visu" suusad, mis katavad kümnendiku maailma murdmaasuuskade vajadusest.

Pilt 40. Puidutööstus on Eesti perspektiivsemaid tootmisharusid – Meelis Lokk (V)

Hindade kiire tõusu ning majandusliku langusega seoses on oluliselt vähenud **elektrienergia** tarbimine. See aga mõjutab omakorda põlevkivi tootmist; 1994. aastal kaevandati seda 14,5 miljonit tonni ehk võrreldes 1980. aastate algusega enam kui kaks korda vähem. Eesti Põlevkivi on olnud isegi sunnitud kehtestama oma töötajatele lühendatud tööaeg. Venemaa on lähiaastateks loobunud meie elektrienergia ostmisest, kuid soovib meile müüa odavamalt põlevkivi. Küll on aga Läti Vabariik nõus elektrit ostma, kui hind on vastuvõetav. 1994. aastal toodeti Eestis 9151 GWh elektrienergia ehk 1 protsent rohkem kui 1993. aastal. Elektrienergia tootmine ja tarbimine iseloomustab samuti majanduse stabiliseerumist.

Eesti energiasäästuprogramm seab eesmärgiks vähendada sajandi lõpuks imporditava kütuse vajadust poole võrra, mis eeldab tõhusat tööd hoonete soojustamisel ning üleminekut vedel- ja gaasikütuselt tahkele (sealhulgas kohalikule) kütusele.

Toiduainetetööstus katab enam kui kolmandiku tööstuse müüginahust ja on nii määrava tähtsusega kogu Eesti tööstusele. Selle haru areng on otsesõltuvuses põllumajandusest, siseturu ostujõust, eksporditingimustest ning sisseveetavate toidukaupade konkurentsist. Sõltuvust välisurust iseloomustab fakt, et 1994. aastal eksporditi Eestist 758 miljoni krooni eest piimatooteid, sealhulgas lõssipulbrit, võid, juustu jm.; üle 900 miljoni krooni eest liha ja lihatooteid. Hea minek välisurul on ka "Liviko" alkoholisel jookidel, mahladel jm.

Eesti siseturul on elanikkonna reaaltulud ja seega ka ostujõud viimasel ajal kasvanud. Samas on toiduaineteturg oma koguselised piirid siiski saavutanud. Pealegi kasvatatakse suur osa põllumajandussaadustest isiklikul (aia)maalapil.

Eesti põllumajandussaaduste tootjahinnad on 2–4,5 korda madalamad kui naabermaades ja Euroopa Liidus keskmiselt. Samas on paljude riikide turg kindlalt kaitstud sisseveokvootide, -tollide, kõrgete kvaliteedinõuete ja muuga. Välisriikides toetatakse põllumajandussaaduste ekspordil suurte riiklike subsidiumide ja ekspordikrediitidega, milleks meil puuduvad vahendid. Ka importtoodete meeldiv kaubanduslik välimus meelkitab ostjat eelistama importkaupu kodumaistele. Seetõttu on toiduainetetööstuse areng olulises sõltuvuses sellest, kuidas suudetakse nii sise- kui ka välisurul tihedas konkurentsist peale jääda.

Kergetööstus annab samuti Eesti tööstustoodangust kümnendiku. Majanduslik langus on õnnestunud peatada ning terve rida allharusid näitavad kiiret kasvutendentsi. Riietusesemete tootmine kasvas 1994. aastal ligi kolmandiku. Kasvanud on puuvillase riide, vaipade ja vaiptoodete, sukkade ja sokkide tootmine. Enamik selle majandusharu toodangust läheb ekspordile,

mida 1995. aastast soodustab ka vabakaubandusleping Euroopa Liiduga. Harule mõjub soodsalt suurimate ettevõtete, nagu Kreenholmi Manufaktuur ja Balti Manufaktuur, privatiseerimine. Puuvillase riide suurtootjad on tänu toodangu kvaliteedi parandamisele ja sortimendi laiendamisele ligi 90 protsenti toodangust suutnud müüa lääne turule. Paljud ettevõtted on hakanud tegema allhanketöid välisfirmadele, teenides sellega ka vahendeid tootmisharu moderniseerimiseks ning tagades tööhõive meie inimestele. Madalseisus on aga naha- ja jalatsitööstus, seda nii jalatsite piiratud nõudluse, käibevahendite puuduse kui ka toodete tagasihoidliku kvaliteedi tõttu.

Prognoosides tööstusharu arengut tuleb arvestada, et praegu kasutavad firmad keskmiselt vaid 50 protsenti tootmisvõimsustest ning reservid on suured. Olemas on kvalifitseeritud töäjõud, hea inseneritehniline kaader ning edumeelsed tekstiili-, naha- ja moekunstnikud. Seega võib turgude avanedes loota kergetööstuse kasvu.

Masinaehituses kui seni kõige tihedamalt idaturuga seotud tööstusharus on langus olnud suurim. See puudutab eelkõige elektroonikatööstust, elektrimootorite tootmist ja endisi nn. kaitsetööstuse ettevõtteid tervikuna. Just masinaehituses on vaja tootmine kiiresti ümber profileerida vastavalt turu nõuetele ja ka Eesti vajadustele, sealhulgas kiirendada energiasäästuprogrammi käivitamiseks vajalike seadmete ja aparatuuride – soojushulga ja küttekulu mõõtmise vahendite, kohalikel kütusel põhinevate katlaseadmete jm. – tootmist. Nõudlust on kohapeal põllumajandusmasinaid ja nende varuosi valmistavate ja remontivate ettevõtete toodangu järele. Viimase maht ongi kiiresti kasvanud, mis kinnitab, et tootjad suudavad vastavalt turu vajadustele ümber orienteeruda. Raha vähesuse tõttu on just talunikud sunnitud ostma vananenud ja kasutatud tehnikat. Eelkõige tänu privatiseerimisele ja sellest tulenevale ettevõtjate aktiivsusele ja initsiatiivile näitab statistika 1995. aasta algul üle hulga aja masinate ja seadmete tootmise kasvutendentsi. Eesti inseneride hea väljaõpe ja kogunud kaader lasevad kindlasti tootmisharu majanduskriisist välja tuua.

Hindade kallinemisest ja potentsiaalsete tellijate rahapuudusest tulenevalt on vähenenud **ehitustegevus**, mis omakorda mõjutab **ehitusmaterjalitööstuse** arengut. Näiteks anti Eestis veel 1990. aastal käiku 7600 korterit, 1994. aastal aga vaid 1953. Nii riigi- kui ka kohalikust eelarvest elamuehituseks vahendeid peaaegu ei eraldata. 1994. aastal jäi ehitustööde maht küll eelmise aasta tasemele - 3,5 miljardit krooni. Seejuures tegid Eesti firmad neljandiku ehitustöödest väljaspool vabariiki (eelkõige Venemaal).

Kunda tsemenditehase privatiseerimine väliskapitali abil on toonud juurde investeringuid ehitusmaterjalitööstusse ning avanud uusi turge välismaal. 1994. aastal kasvas tsemenditootmine Eestis 14 protsendi võrra. Kasvanud on ka lehtklaasi, raudbetooni ja linoleumi tootmine.

Kütuse kõrge hinna, laevade vananemise ja mahakandmise ning välisfirmadele rentimise tõttu väheneb Eestile nii traditsioonilise **kalapüügi** maht. Samas on Eesti poodides kala harva saada ning valik on vilets. Väga halvasti on korraldatud ka rannaäärne kalapüük ja kala kokkuost randades.

Transport on tervikuna kahanenud isegi kiiremini kui tootmismahud tööstuses ja põllumajanduses. Majandusharu tootmismahud vähenevad endiselt nii püsihindades kui ka suhteliselt võrreldes teiste harude kogutoodanguga. Ära on langenud transpordimahukate kaupade tootmine endise Nõukogude Liidu turule. Ka kütusehindade tõus ja transporditariifide kallinemine vähendab veoste mahtu. Halvasti mõjus Eesti meretranspordile "Estonia" katastroof. Elanikkonna väikesed tulud ja suhteliselt kõrged pileti hinnad (siiski veel märksa odavamad kui lääneriikides) on vähendanud nõudlust reisijateveo järele. Osaliselt seda veel doteeritakse.

Soodne geograafiline asend võimaldab Eestil tulevikus ilmselt saada arvestatavaks **kaubatransiidimaaks** Põhja ja Lõuna ning Ida ja Lääne vahel, mis omakorda soodustab paljude teiste infrastruktuuriharude arengut. Kavas on rekonstrueerida mitmed sadamad Põhja- ja Lääne-Eestis, välja arendada uusi rahvusvahelisi kaubateid, näiteks *Via Baltica*, mis ühendab eelkõige Soomet ja Balti riike Kesk-Euroopaga. Üheks suuremaks Läänemere äärseks sadamaks peaks lähiaastatel kujunema Muuga sadam. Küllalt suuri võimalusi meretranspordi edasiarendamiseks peaks ka pakkuma Paldiski sadama väljaarendamine.

Keemiatööstusettevõtete toodang tervikuna on samuti langenud. Samal ajal on nõudlusest tulenevalt kasvanud lämmastikväetiste, formaliini, värvide jm. tootmine. Mõõnaperioodist on üle saanud haruldaste muldmetallide tootja Silmet, kes on leidnud oma toodangule turu paljudesse riikidesse. Kohtla-Järve ettevõttel Kiviter valmis vähetoksilise karbamiidvaigu tsehhi, mille toodangul on samuti turgu. Suurenenud on eriti Lääne firmade nõudlus põlevkiviõli, bensooli ja toluooli järele. Mitmed ettevõtted on hakanud tegema koostööd teiste riikidega ja sel moel suutnud säilitada toomise mahu (näiteks ühisettevõtte "Eesti Värv" ja "Salvo").

Nii oma tootmismahult kui ka majandusliku ja sotsiaalse tähtsuse poolest on Eesti majanduses olulisel kohal **põllumajandus**. Kiired organisatsioonilised ümberkorraldused selles majandusharus, omandi- ja maasuhete muutused, elanikkonna nõudluse langus, välisturgude vähenemine ja paljud muud tegurid on oluliselt vähendanud põllumajanduse tootmismahut: kogutoodang vähenes 1992. aastal 21 protsendi ja 1993. aastal 17 protsendi võrra. 1994. aasta esialgsed andmed kinnitavad langust 5-6 protsendi võrra. Järgnevatel aastatel kogutoodang püsivhindades ilmselt oluliselt enam ei lange.

Põllumajandustoodangu langust põhjendatakse kahe objektiivse teguriga. Esiteks. Kuivõrd Eesti oli NSV Liidu jaoks piltlikult öeldes suur sea- ja piimavabrik (mujalt toodi siia suur osa loomasöödast ning ligi 2/5 liha- ja piimatoodangust viidi siit jälle välja), siis idaturu äralangemine põhjustas suure osa riigi poolt oluliselt subsideeritud toodangu turu kaotuse. Eesti suhteliselt väike siseturg vajab teistsuguselt organiseeritud (väiksemad tootmisvormid) tootmist ja teistsugust kaupa. Ilmselt ei ole põllumajandus suuteline säilitama sellisel hulgal töökohti, kui oli varasematel aastatel. Teiseks. Põllumajandussaadusi töötlev tööstus on tehniliselt maha jäänud ega ole võimeline meil ülejäävat piisavalt tootma eksporttoodanguks läände. Sellega seondub ka paljude monopoolses seisundis olevate ettevõtete diktaat põllumehe-tootja suhtes. Kui näiteks jälgida põllumajandussaaduste kokkuostuhinna ja jaehinna dünaamikat, siis on selgelt näha, et viimase kasvutempo ületab mitmekordselt kokkuostuhinna juurdekasvu. Liberaalsest hinnapoliitikast võidavad põhiliselt põllumajandussaaduste töötlejad ja vahendajad. Kolmanda põhjusena võib lisada Eesti tarbija kalduvuse osta veidi kallimat, aga kvaliteetsemat lääne kaupa, mis asetab kodumaise tootja küllalt tänamatusse olukorda.

Kiiresti arenevad mitmesuguseid **teenuseid müüvad majandusharud**: pangandus ja kindlustus, informaatika, kommunikatsioonid, kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus, samuti hulgi- ja jaekaubandus. Näiteks hulgi- ja jaekaubanduse käive kasvas ainuüksi 1994. aastal ligi kolm korda. Turismi väga kiire areng Eestis on samuti transporti ja teistegi majandusharude (hotellindus, toitlustus, kaubandus jm.) kasvu soodustav tegur.

Teenuste müügi valdkonnas on erasektori osakaal eriti suur. Konkurents on aga kiiresti kasvanud ja turul püsijäämiseks on oluline just teenuste kvaliteet. On oodata firmade ühinemist ja nõrgemate väljalangemist. Nii näiteks on vaid ühel protsendil Eestis tegutsevatest kauplustest müügi pinda üle tuhande ruutmeetri, kuid nende käive moodustab 22 protsenti kogukäibest. Suuremates firmades kasutatakse vara ja vahendeid tunduvalt efektiivsemalt ja käivegi on intensiivsem.

Eesti Panga pikaajalistes majandusproгноosis pakutakse lähiaastateks järgmisi **põhilisi majandusliku arengu tendentse**. On oodata tööstuse ja põllumajanduse osatähtsuse mõningast kahanemist sisemajanduse kogutoodangus muude tegevusalade kasvu kõrval. Eesti majandus peaks olema tugeva ekspordiorientatsiooniga, nii et välisturud mängivad olulist rolli majanduslikus kasvus. Investeerimisel võetakse suund pikaajalisematele ja püsivamat tulu andvatele investeeringutele. Seda soodustavad inflatsioonitempo alanemine ja seaduste täiustamine. Eesti muutub nii kohalike kui välismaiste investeerijate jaoks pikemaajaliseks äriks sobiva riski ja kasumi vahekorraga piirkonnaks. Jätkub investeeringute kasv.

Oodata võib suhteliselt kõrge siseturu inflatsiooni püsimist kuni aastateni 1997–1998, mil kodumajanduse hinnatase saavutab rahvusvahelise taseme. Edaspidiste aastate hinnamuutus vastab rahvusvahelisele dünaamikale. Tervikuna prognoosib Eesti Pank keskmiselt 4–5-protsendilist iga-aastast sisemajanduse kogutoodangu reaalkasvu lähima aastakümne jooksul, mis ületab arenenud riikide vastava kasvutempo.

Eesti majanduse tulevik on seotud omandisuhete ümberkorraldamisega, majanduse ümberstruktureerumisega konkurentsivõimelisele tootmisele, uute turgude ja turunišside vallutamisega, toodangu sortimendi uuendamisega ja maailmaturu kvaliteedinõuetele vastava toodangu väljastamisega. Püsima jäävad vaid need ettevõtted, mis suudavad vaba konkurentsi tingimustes tõestada tarbijale oma kasulikkust ja vajalikkust, julgevad riskida. Selleks tuleb eelkõige saavutada murrang inimeste endi, kõigi töötajate suhtumises oma töösse ja töö tulemustesse. See saab alguse juba hariduse ja teadmiste omandamisest.

Kokkuvõttes võib öelda, et Eesti üleminekuperioodi majanduspoliitika on olnud suhteliselt edukas. Eesti viimase aja majandusliku arengu saab jagada kahte faasi: enne rahareformi ja pärast rahareformi. Eesti krooni kehtestamine 1992. aasta juunis ning sellele järgnenud range raha- ja eelarvepoliitika, lisaks välistmajandussuhete liberaliseerimine on võimaldanud Eestil ühelt poolt kiiremini jõuda majandusliku languse põhja, teiselt poolt asuda sealt kiiremini välja tulema. Et viimaste aastate majanduspoliitika on olnud rohkem pakkumist ja ettevõtlust toetav kui nõudlust ja tarbimist soosiv, siis püsib elanikkonna tarbimistase suhteliselt madalana. Vaid majanduse elavnemine ning languse peatumine võimaldavad tõsta ka Eesti elanike elujärge.